

על סדר היום אחרון הלוחמים בגטו ורשה הזמנה לשיח - דצמבר 2018

קאז'יק (שמחה רותם 1924 - 2018)

נשיא המדינה, ראובן (רובי) ריבלין ספד לו:
"... מי שדימה לרגע שנותר היהודי האחרון בגטו ובורשה כולה, היה לאחרון הלוחמים של מרד גטו ורשה שנותר בחיים..."

שמחה רותם (רטהייזר), המכונה קאז'יק, נולד בשנת 1924 בורשה שבפולין. הבכור מבין ארבעת ילדי המשפחה. בהיותו בן 12 הצטרף קאז'יק אל תנועת הנוער החלוצית 'הנוער הציוני'. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, בספטמבר 1939, איבד קאז'יק את אחיו ישראל וחמישה בני משפחה נוספים, כאשר ביתו נהרס בהפצצות הגרמנים. קאז'יק עצמו נפצע בהפצצות אלה. לאחר גרוש יהודי ורשה לגטו, שלחו אותו הוריו אל קרובי משפחה בכפר קלבוב, ליד ראדום, שם שהה כשלושה חודשים.

במהלך מרד גטו ורשה נלחם ושימש כקשר בין הבונקרים שבתוך הגטו לבין הצד הארי. תוך שהוא מנצל את מראהו הבהיר כדי לנוע לא מורגש בחלקים שבהם היה אסור ליהודים להימצא. כשגטו ורשה עלה בלהבות הבריח קאז'יק דרך מערות הביוב עשרות אנשים והוא בן 18 בלבד! לאחר מרד גטו ורשה הצטרף למרד הפולני בוורשה, ולאחר מהמלחמה לארגון "הנקם", לנקמה בנאצים. ב-1946 עלה לישראל, הקים משפחה ומילא שורה של תפקידים בשרות המדינה.

נושאים לשיח:

- היהודי האחרון - "דמיינתי לעצמי שאני היהודי האחרון" (ראיון עם קאז'יק)
- המרד - "הרגשתי שאנחנו אפס"
- הדילמה סביב החילוץ מבור הביוב
- המרד הפולני בורשה, קיץ 1944
- שאלת הנקם בגרמנים לאחר המלחמה
- פרידה מקאז'יק

א. היהודי האחרון - "דמיינתי לעצמי שאני היהודי האחרון" (ראיון עם קאז'יק) -

החיים לפני המלחמה, גטו ורשה, המרד, החילוץ באמצעות תעלות הביוב.

- 1. ממה התרשמתם בכתבה? מה דעתכם על הבחירות שבחר קאז'יק בהיותו נער צעיר?**
- 2. בדבריו העביר מסר לבני הנוער: "אנחנו חיה על שתי רגליים. ממש כך - כך אני חושב, כך אני מרגיש. ובין החיות האלה, על שתי רגליים, יש גם אנשים, שראויים לשם הזה - אדם." - מהי לדעתכם, משמעות המסר?**

ב. המרד - "הרגשתי שאנחנו אפס"

בראיונות ובהרצאות שנתן ביד ושם סיפר קאז'יק על המרד: "המרד החל ב-19 באפריל 1943. זה היה ערב ליל הסדר והגרמנים בדרך כלל אהבו בכל חג יהודי 'לעשות ליהודים שמח'. כך זה התחיל. ברגע הראשון, כאשר ראיתי את הכוח הגרמני האדיר שנכנס לגטו, התגובה הראשונית, ואני מניח שלא רק שלי... הרגשתי שאנחנו אפס. איזו יכולת יש לנו עם הנשק הדל – הכמעט לא-כלום – בהשוואה לכוח הגרמני האדיר, עם תותחים קלים וטנקים ונגמ"שים וכוח רגלי אדיר של מאות, מאות אם לא אלפים, שנכנסים פנימה ורכובים על אופנועים ואמבולנסים, ומה לא..."

"הרגשתי את עצמי חסר אונים באופן מוחלט. על כל פנים, הייתי אז על המשמר עם ציפורה לרר וחלקתי איתה את התחושות שלי באותו רגע... אולם במחשבה שנייה, שהגיעה מיד: הרי לרגע הזה חיכינו! ואחרי שהגיעו אלינו הידיעות הראשונות על מה שהתרחש בגטו המרכזי וגם למחרת אצלנו בשטח, הייתה התרוממות רוח בלתי רגילה. כלומר, מצב הרוח נע מהקצה לקצה השני. מצד אחד חוסר אונים ומצד שני התרוממות רוח בלתי רגילה, כאילו ניצחנו את הגרמנים... הרי קשה היה להעלות על הדעת, גם אחרי ההצלחה הראשונית, היה ברור לנו שגורלנו נחרץ ושזו רק שאלה של זמן. אבל, למרות כל זה הייתה התרוממות רוח בלתי רגילה, של עצם העובדה שאתה יכול להתמודד עם הגרמני הכול-יכול, שלמעשה רק המראה שלו הטיל אימה ופחד ושיתק אותך לחלוטין. אז זו הייתה התגובה זה היה מצב הרוח בימים הראשונים.

"הקבוצה שלנו הייתה ברחוב וואלובה 6 (באיזור המברשתנים), אם אני לא טועה ושם, במקום הכי גבוה, הייתה לנו נקודת תצפית שממנה ניתן היה לראות את שער הכניסה לתוך השטח שלנו. ליד השער, בסמוך לכניסה, הטמנו חומר נפץ בכמות גדולה מאוד שהייתה מוכנה לאותו רגע שבו הגרמנים יחליטו לחסל את הגטו. אז היינו אמורים להפעיל את מטען חומר הנפץ הזה. בנקודת התצפית הזאת היה לי שקע ותקע להפעלת המטען ומהצד השני היה לי לחצן של פעמון אזעקה. על-פי המוסכם מראש, אם נראה שהגרמנים נכנסים, אשתמש בו בכדי להזעיק את כל יתר חברי הקבוצה ולתת להם התראה שהנה הגרמנים נכנסים.

"למעשה כבר כולנו היינו בכוננות מכיוון שב-19 באפריל זה התחיל בגטו המרכזי וידענו שזה רק עניין של זמן, ושבוודאי יתחילו במלאכת ההשמדה גם בשטח שלנו, אבל לא כולם היו אז בעמדות: הייתה תצפית והייתה כוננות. וב-20 בחודש, בשעות המוקדמות של הבוקר, ולמזלי אני בדיוק הייתי בנקודת התצפית... ראיתי פתאום קבוצה של כמה מאות אנשי SS צועדת ומתחילה להיכנס... הראשונים מתחילים ממש לעבור את שער הגטו! לחצתי בפעמון האזעקה וביד השנייה החזקתי את התקע בכדי להפעיל את המטען הזה.

"המפקד שלי, חנוך גוטמן, נכנס בריצה בהולה ולא הספקתי עוד להגיד לו מה, כי הוא ראה בדיוק כמוני מהחלון מה שקורה, חטף ממני את התקע והשתהה עוד... אני מניח שאלה היו שניות, אפילו לא רגעים. בעצם בהמשך למה שאני עשיתי: לא הפעלתי את זה מיד מכיוון שחשבתי שצריך לתת לקבוצה הראשונה לעבור ולהפעיל את המטען באמצע, בין אלה שמאחור לבין אלה שכבר עברו, כדי שלא לבזבז את המטען רק על מספר קטן של אנשים. הוא חטף ממני את התקע והפעיל אותו. המטען התפוצץ והיה פיצוץ אדיר. אני ממש הייתי המום ומשותק ברגע הראשון. מראה של איברים מרוסקים ושל גופות שמתעופפות באוויר, של גרמנים!

"העם הזה שכבש את כל אירופה, הדביר את כל אירופה והגיע עד לשערי מוסקבה - זאת לא הייתה תופעה שהיינו רגילים לראות, בפרט בתוך הגטו, לראות שפתאום יהודים הורגים גרמנים. היה משהו בלתי רגיל... אני הייתי ממש משותק איזשהו זמן מהמראה הזה של הפגיעה האדירה והבריחה של הגרמנים, שגם כן, אף פעם... במשך שנים הורגלנו לראות בריחה של יהודים, או של לא-יהודים, אבל לא של גרמנים. פעם ראשונה שראיתי מאז פרוץ המלחמה, שגרמנים בורחים".

נקודות לדיון:

1. "ברגע הראשון, כאשר ראיתי את הכוח הגרמני האדיר שנכנס לגטו, התגובה הראשונית, ואני מניח שלא רק שלי... הרגשתי שאנחנו אפס איזו יכולת יש לנו עם הנשק הדל... בהשוואה לכוח הגרמני האדיר... אולם במחשבה שנייה, שהגיעה מיד: הרי לרגע הזה חיכינו!". מהן תחושותיו של קאז'יק בעת האירועים?
2. כיצד קאז'יק וחבריו, מצליחים לעשות שינוי מחשבתי כה מהיר וקיצוני, שמוביל לפעולה בתנאים בלתי אפשריים?
3. מה לדעתכם נדרש מנער צעיר על מנת לדחוק את תחושת חוסר האונים ולעבור למצב של מוטיבציה לפעולה?
4. "גם אחרי ההצלחה הראשונית היה ברור לנו שגורלנו נחרץ ושזו רק שאלה של זמן, אבל למרות כל זאת הייתה התרוממות רוח..."
5. מהם הגורמים שהובילו את הלוחמים להתרוממות רוח, על אף שהיה ברור להם מעבר לכל ספק שגורלם נחרץ?
6. מרד גטו ורשה מסמל את גבורת המחתרות ותושבי הגטו במאבקם חסר התקווה מול הנאצים? אילו ערכים באים לידי ביטוי במרד גטו ורשה?

ג. הדילמה סביב החילוץ מבור הביוב

במהלך המרד נדרשו המפקדים לקבל החלטות לא פשוטות שגורל חיי אדם מעורב בהן, סיפור הבריחה דרך בור הביוב הינו דוגמה מוחשית להחלטה בלתי אפשרית שכזו. קאז'יק כמפקד המשימה צריך לבחור בחירה קשה שכזו: מתוך המאמר: "וכך, ב-10 במאי 1943 ב-5:00 בבוקר ניצבו קאז'יק וכמה מאבטחים בפתח התעלה. העלאת 34 האנשים למשאית נמשכה כחצי שעה. "אני נותן הוראה לזוז ואז צביה לובטקין שהייתה בין אלה שעלו למשאית, אמרה לי: 'נשארו אנשים למטה, חכה'. אמרתי לה: 'תשמעי, כאן אני מפקד הפעולה ואני לא מחכה. אחרת אף אחד לא ייצא בחיים מפה', ונתתי הוראה לזוז זהו, נגמר הסיפור."

כשהקבוצה הגיעה ליער, צביה הזועמת שהייתה ממנהיגות המרד, אמרה שהיא רוצה לירות בקאז'יק בשל החלטתו להשאיר מאחור כמה מהלוחמים. "אמרתי לה כי אין לי התנגדות כי נירה איש ברעהו", סיפר. מאוחר יותר גילה כי כוח גרמני עבר במקום שבו יצאו יתר הלוחמים מתעלות הביוב, התפתח קרב יריות, וכל היהודים נהרגו. "על אף הכול, בשוקלי גם עכשיו בפרספקטיבה של שנים רבות אחורנית את העניין, בטוחני כי נהגתי נכון אז על שלא חזרנו למקום היציאה", אמר. "האוטו היה ממילא מלא ולא היה מקום בו לאנשים נוספים. לפי חשבוני, הגיעו הגרמנים דקות ספורות אחר שהתרחקנו מן המקום. הנחתי כי כשהאנשים הנשארים בתעלה יגיעו אל הפתח ויראו כי היא סגורה, הם יבינו כי אי אפשר לצאת עתה. שיקול זה היה מוטעה, כי כפי הנראה הם דווקא ניסו לצאת וכאמור, נהרגו כולם."

1. מהם הנימוקים בעד ונגד כל אחת מהאפשרויות?
2. מה היתה תגובתה של צביה לובטקין?
3. מה לדעתכם, משמעותה של החלטה זו? מה היא מעידה על אופיו ודמותו של קאז'יק?

ד. המרד הפולני בורשה, קיץ 1944

המרד הפולני פרץ ב-1 באוגוסט 1944 בפקודת המטה הראשי של ה'ארמיה קריובה', ארגון המחתרת הפולני הגדול ביותר. לצידם לחמו לוחמים חברים בארגון המחתרת הקומוניסטי "ארמיה לודובה" הקטן יותר.

ארגון ארמיה קריובה סר למשמעתה של 'ממשלת פולין הגולה' בלונדון, והמרד נועד להשתלט על ורשה זמן קצר לפני כניסתו הצפויה של הצבא האדום (הסובייטי) לעיר. המרד היה אמור להיות גם נקמה באויב האכזר שכבש ודיכא את העם הפולני. 23,000 חיילים מורדים, שחימושם היה גרוע, יצאו לקרב בעשרות אלפי חיילים ושוטרים גרמנים חמושים היטב.

לא עלה בידי המורדים להפתיע את האויב, ארבעה ימים אחרי פרוץ המרד פתחו הגרמנים בכוחות מתוגברים במתקפת נגד.

חלק מבין הלוחמים היו יהודים שנלחמו קודם לכן במרד גטו ורשה, ובניהם נלחם גם קאז'יק - שמחה רותם ז"ל.

בתחילה נלחם קאז'יק בשורות ארגון "ארמיה קריובה" אך מכיוון שארגון זה היה אנטישמי לא הציג את עצמו כיהודי, אלא כפולני. כעבור זמן ובעקבות דיונים החליטו קאז'יק וחבריו לעבור לארמיה לודובה ובשורותיה לחמו במסגרת המרד.

מתקפת הנגד של הגרמנים לוותה בטרור המוני ושיטות מלחמה אכזריות נגד הלוחמים והאוכלוסייה האזרחית בוורשה, מרבית האוכלוסייה גורשה למחנות ריכוז והעיר נהרסה ברובה.

שאלות:

- 1. מדוע לדעתכם הצטרפו יהודים, שנשארו בחיים לאחר מרד גטו ורשה, למרד ורשה הפולני?**
- 2. האם הם נלחמו מתוך תחושת שייכות למאבק של הפולנים? האם מתוך תחושת שייכות ומאבק שלהם כיהודים?**
- 3. מתוך כל מה שלמדת על דמותו של קאז'יק עד כה, מה לדעתך היו מניעיו להצטרף למרד?**

ה. שאלת הנקם בגרמנים לאחר המלחמה

בסיום מלחמת העולם השנייה היו מבין הניצולים שהתארגנו לנקום. התוכנית הייתה ביו השאר להרעיל את בארות גרמניה, לחסל נאצים ועוד. הרקע להתארגנות היה הרצון של חלק מיהודי אירופה ל"סגור" חשבון עם הנאצים על השמדת רוב יהודי אירופה בשואה.

חלוקת לקבוצות, כל קבוצה מקבלת קטע קריאה (מצ"ב).
מה היו הנימוקים לפעולות הנקמה? מה עמדתכם? האם נכון היה לבצע פעולות נקם אלה?

ביולי 1945 הגיע אבא קובנר אל הבסיס של הבריגדה היהודית (הבריטית) באיטליה, שם נשא נאום בדבר השמדת יהודי אירופה וההתנגדות הפרטיזנית, ובדבר הצורך בנקמה בגרמנים. בהיותו באיטליה החליט קובנר לבצע תוכנית נקמה זאת בפועל. לכן, נסע משם לארץ ישראל בכדי להביא ציוד לחימה. בשהייתו בארץ-ישראל, ביקש קובנר מבכירי "ההגנה" איתם נפגש רעל בכדי להרעיל אנשי אס אס ששהו במחנות השבויים של בעלות הברית. עם זאת, תוכניתו האמיתית הייתה להרעיל מקורות מים בגרמניה ובכך להשמיד שישה מיליון גרמנים, כולל גרמנים שלא לקחו חלק פעיל בהשמדת היהודים. על המוטיבציה לכך הוא מספר:

"במושגים שלי אין עם גרמני חף מפשע... העם הזה חייב לדור אחד לפחות לשלם על זה, כדי להרתיע את העולם לעתיד. [...] בתוכנית הנקמה רציתי לומר לעולם שהשארית שתישאר אחרי אושוויץ מסוגלת להרוס את העולם. שתדעו את זה! שפעם שנייה אם יקרה, ייהרס העולם..."

"...זה היה בלי ספק מעשה שלא היה כדוגמתו, גם אם לא היה (מוצלח) לפי מחשבתנו. עם יד על הלב: מה קרה בדור זה שלאחר אושוויץ? לאחר הזוועה לא הייתה קבוצה שתחשוב על גמול המשתווה בעוצמתו ובנוראותו למה שעשה לנו האויב הנאצי. לא הייתה אפילו קבוצה אחרת שתנסה. ואילו אנחנו ניסינו ככל-יכולתנו. לכאורה היה זה מעשה ייאוש, אך כל המחשבה הייתה כיצד להקנות עוצמה לעם בעתיד...." אבא קובנר

בדבריה שפורסמו בעיתונות התקופה שילבה רוז'קה קורצ'אק את צוואת הקורבנות עם המסר של הניצולים, 'הרצון היחידי שפעם בלב כולנו... היתה נקמת עם בגרמנים.' 'הקריאה לנוער העברי להתגייס לבריגדה היהודית נוסחה בלשון 'למען ינשא הדגל בידי החייל העברי... הנוקם את נקמת אחיו וכובש לעמו את הגאולה.'"

עד מהרה התפרקה "תנועת הנקם" ומרבית חבריה לקחו חלק משמעותי בארגון תנועת ההעפלה לארץ ישראל. מרביתם עלו לארץ ולימים השתלבו בצה"ל ובמערכת הביטחון הישראלית.

מנשר ניצולי השואה חובר על ידי ניצולי השואה, והוקרא בטקס ביד ושם בשנת 2002. המנשר הוא מעין צוואה של ניצולי השואה, העוסק בהיבטים הערכיים והמוסריים שהם שואפים להעביר לדור העתיד בעולם בכלל ובמדינת ישראל בפרט. זה המסר שלהם לאנושות, זאת המורשת לדורות הבאים.

"...אנו לא נהפכנו לשונאי אדם ולשוחרי נקם על דם נקיים. זוהי עדות ניצחת לערכי המוסר הטבועים בהוויית עמנו עתיק היומין, ולאמונה ברוח האדם ובהשגחה. אנו בחרנו בחיים. שיקמנו את עצמנו, השתלבנו במאבק להקמת מדינת ישראל ותרמנו לחברה בישראל ובארצות ההגירה השונות שאליהן הגענו.... על אף שזיכרון השואה טעון וספוג בחורבן, ברוע ובאבדן צלם אנוש המאיימים על כל ערך אנושי, אנו, הניצולים שצעדנו בגיא צלמוות וראינו כיצד משפחותינו, קהילותינו, ועמנו מושמדים, לא שקענו אל תהומות הייאוש ולא איבדנו את האמונה באדם ובצלם אלוהים. אנו מבקשים לחלץ מן הזוועה שחרצה בבשרנו, מסר חיובי לעמנו ולעולם – מסר של מחויבות לערכי האדם והאנושות."

1. מהי עמדתם של מחברי המינשר בשאלת הנקמה לאחר השואה?
2. מה אנחנו לוקחים מתוך הדברים לחיינו אנו?

ו. דברי נשיא מדינת ישראל ראובן (רובי) ריבלין לזכרו של קאז'יק

"אנחנו נפרדים הערב בהצדעה מהנער קאז'יק שהיה לשמחה רותם, אחרון הלוחמים בגטו ורשה. קאז'יק חזר לגטו ורשה ב-1942, כשהוא בן 18, שלושה חודשים אחרי ששלחו אותו הוריו לראדום, כדי שיינצל מהגורל הצפוי לרוב יהודי פולין. הוא שמע מה קורה בגטו ולא יכול היה לשבת בשקט. כשהגיע, מצא עצמו משוטט בין הריסות, מחפש לשווא קולות ופנים. רק חורבן ומוות ראה מולו. 'התיישבתי בתוך ההריסות האלה', סיפר בעדותו, 'לא ידעתי בדיוק איפה אני, ידעתי שאני בתוך הגטו... דמיינתי לעצמי שאני היהודי האחרון בגטו ורשה או בורשה בכלל'.

"קאז'יק לא היה היהודי האחרון בגטו ורשה. הוא הצטרף למרד גטו ורשה והצליח לחלץ מהגטו עשרות לוחמים ולהעבירם לצד הארי. בין העשרות הללו היו שניים ממנהיגי המרד, יצחק צוקרמן וצביה לובטקין. כשעלה לארץ אחרי המלחמה, הקים קאז'יק בית ומילא שורה של תפקידים ציבוריים במדינה עליה בקושי יכול היה לחלום כשישב וראשו בין ידיו, מיואש וחרד בין הריסות הגטו. מי שדימה לרגע שנותר היהודי האחרון בגטו ובורשה כולה, היה לאחרון הלוחמים של מרד גטו ורשה שנותר בחיים. בריאיון שנתן, נשאל מה המסר שהיה רוצה להעביר לבני הנוער במדינת ישראל וענה: 'להיות בני-אדם. אנחנו חיה על שתי רגליים. ממש כך - כך אני חושב, כך אני מרגיש. ובין החיות האלה, על שתי רגליים, יש גם אנשים, שראויים לשם הזה - אדם'. תודה על הכול קאז'יק. אנחנו מבטיחים להשתדל יום יום להיות ראויים לשם 'אדם'".

לסיכום:

1. מה תאמצו מדמותו ומערכיו של קאז'יק?
2. כיצד, אתם, בני הנוער יכולים להגשים את הבטחת הנשיא?

תודות למכוני השואה על שיתוף בחומרים חינוכיים:

יד ושם

משואה

יד מרדכי

לוחמי הגטאות

מורשת